
УДК 811.161.2'373.374

Оксана Тищенко

Інститут української мови НАН України, м. Київ

**ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ
КОНТЕКСТ ЧЕТВЕРТОГО ТОМУ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО СЛОВНИКА
ЗА РЕД. А.Ю. КРИМСЬКОГО
ТА С.О. ЄФРЕМОВА:
УМОВНЕ ВІДТВОРЕННЯ РЕЄСТРУ**

У статті за методикою зведеного реєстру здійснено спробу відтворити фрагмент матеріалу, що міг лягти в основу російського реєстру IV тому Російсько-українського словника за ред. А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова: проаналізовано зовнішні чинники – реєстри вірогідно залучених лексикографічних джерел; принципи, сформульовані авторським колективом РУСа; ідеологічний контекст.

Ключові слова: російсько-український словник, зведений реєстр, імовірний реєстр, утрачений том, умовне відтворення.

Четвертий, утрачений том Російсько-українського словника за ред. А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова (далі — РУС) — трагічна й загадкова сторінка українського мовознавства, української культури, української історії, у якій, мов у краплині води, відбивається одвічне протистояння вільної самобутності українського духу й імперських амбіцій північного сусіда. На переконання сучасних мовознавців, РУС «є не лише найґрунтовнішим на тепер російсько-українським словником, а й джерелом питомої української лексики, взірцевих словотворчих моделей, мовних конструкцій та усталених висловів, зразків запозичування іншомовних слів та їх адаптування до системи української мови. Він не лише не застарів, а по глибшому вивченні напевне постане як найповніше й найдокладніше сучасне лексикографічне джерело, що його

© О.М. ТИЩЕНКО, 2015

значення для дальшого розвитку української мови важко перебільшити» [3].

Вилучення з науково-практичного обігу опублікованих томів і знищення четвертого тому Академічного словника було наслідком зміни політичного курсу Уряду УРСР: «попередня словникарська діяльність Академії Наук була проголошена шкідницькою, співробітники академічних лексикографічних інституцій були усунені з праці.. Одним з головних завдань новозаснованого Інституту мовознавства Академії, очоленого на короткий час Г. Ткаченком, а далі Наумом Кагановичем, було, власне, викриття «націоналістичного шкідництва» в праці Академії Наук та її інституцій» [9]. Так, було «викрито» діяльність СВУ — т. зв. Спілки визволення України. У зв'язку з процесом у «справі СВУ» багато працівників Інституту української наукової мови зазнали репресій та переслідувань, зокрема й автори РУСа: «судили цвіт української інтелігенції. Судили не за реальні дії, а за документами, надуманими і сфальсифікованими працівниками ГПУ» [1].

У процесі укладання IV тому РУСа Комісія Народного комісаріату освіти виявила низку «методологічних збочень, що полягали у «штучному вигадуванні нащедмівського типу слів, у недосить критичному підході до термінологічних словників, у підбиранні політично шкідливого цитатного матеріалу» [5]. Відповідно, з «погляду повної і цілковитої ліквідації націоналістичної ідеології в термінології» [5], було вирішено негайно переглянути всю словникову продукцію, що перебувала в друці (словники метеорологічної, лісової, фізичної, театральної та ін. термінологій), а також яку вже було передано до видавництва (словники соціально-економічної термінології, органічної хімії та ін.), та над якою ще працювали науковці в Інституті мовознавства (словники медичної термінології, неорганічної хімії тощо, а також РУС — IV том) [5]. Але навіть після суттєвих методологічних коректив IV том РУСа було знищено, а набраний у друкарні текст розсипано.

Жодних слідів загубленого тому досі виявити не пощастило. Однак про його вміст значною мірою судимо за матеріалами перших трьох томів: «можна відтворити дериваційні ланцюжки слів із четвертого тому згідно з моделями, очевидними з матеріалу перших трьох томів.. Так само попри незмогу подивитися на відповідники слова «шерсть» та його похідників, маємо у складі словосполук та ілюстрацій слова *вовна, вовниння, вовнистий, вовнуватий, вовнявий, вовняний, вовнянка, вовняр, вовнярка*. До складання українського реєстру можуть стати в пригоді й дієслова доконаного виду (та відповідні віддієслівні іменники)» [3]. Ідеться насамперед про відновлення української частини за рахунок внутрішнього резерву опублікованих томів РУСа. Так само можна наблизитися до відновлення російської частини словника шляхом аналізу словникових статей на літери А — П і виявлення випадків покликання на реєстрові одиниці на літери Р — Я через ремарки «см.» (смотреть) і «срв.» (сравнить) [4].

Щоб укласти матеріали, що могли ввійти до реєстру російської частини IV тому РУСа, вважаємо, окрім засобів внутрішньої реконструкції (на матеріалі опублікованих томів), треба залучити зовнішній резерв — лексикографічні передумови й настанови авторів щодо РУСа, опубліковані у передмові до I тому та післяслові до II тому, а також ідеологічний контекст.

Так, «складаючи «Російсько-Український Словник», Комісія мала перед собою два головні завдання: 1) дати відповідний потребам часу реєстр слів російських і 2) вичерпати як-мога глибше багаті і мало ще досліджені лексичні скарби української мови» [6: Переднє слово]. Для реєстру російських слів «використані були цілком «Русско-французский словарь» Макарова, «Полный словарь русского и польского языка» Дубровського і «Словарь російсько-український» М. Уманця і А. Спілки (Львів 1893); окрім того, під час роботи, систематично бралися до уваги «Словарь» Даля і «Словарь русского языка» Рос. Акад. Наук» [6: Переднє слово]. Проте остання праця не могла бути залучена до укладання IV тому, оскільки в 1906–1926 рр. було укладено метаріали до букви К, а пізніше (1932–1937 рр.) — лише окремі виписки на літери А, Д, И, Л, М, Н, О [2: 137].

Автори РУСа констатували: «всі російські словники своїм реєстром слів страшенно застаріли. Величезного числа слів, широко вживаних у живій мові освічених шарів суспільства, в них немає: для прикладу можна згадати, хоч-би те, що в Рос. Акад. словникові нема слова «Ведомственный», а у Даля нема таких слів, як «Заполняют», «Обслуживать» і т. д.; в обох словниках нема, таких слів, як «Безпартійний» і т. п.» [6: Переднє слово].

Отже, для умовного відтворення реєстру IV тому РУСа вважаємо за необхідне: а) укласти реєстр за словниками М.П. Макарова, П.П. Дубровського, М. Уманця та А. Спілки, адже вони були «використані цілком»; б) сформувані «фоновий» реєстр за матеріалами словника В. Даля, який «систематично брався до уваги»; в) улити до реєстру одиниці російсько-українських та деяких українсько-російських словників к. XIX — поч. XX ст. для виявлення актуальних, затребуваних на той час слів; г) урахувати низку слів на Р–Я, що в I–III томах РУСа вміщені за відсиланнями «см.» та «срв.» — ці ремарки переконливо засвідчують наявність того чи того слова у реєстрі IV тому. («см.» означає повне розроблення статті, до якої відсилає, «срв.» як факультативний елемент тлумачення пропонує додаткові відтінки слова через порівняння із синонімами чи одиницями дериваційного ланцюжка) [4].

Залучення до аналізу словника за ред. С.І. Головащука ([РУСГ], 3 т., 1969) та нового академічного Російсько-українського словника ([РУСН], 3 т., 2013) ілюструє динаміку лексикографічного процесу за реєстрами перекладних словників «до» і «після» IV тому РУСа. Тогочасні українсько-російські словники сигналізують про актуальність того чи того слова (їхні індекси подано курсивом). Щодо ідеологічних

настанов, зреалізованих авторами в післямові до II тому, ітиметься далі, оскільки вірогідність входження тієї чи тієї одиниці до словника залежить як від суб'єктивного, так і об'єктивного чинників — тогочасної поширеності, авторитетності лексеми тощо.

Шляхом суцільної вибірки складних слів з компонентом *равно-* створюємо зведений реєстр за словниками, що стали (за свідченням авторів РУСа) або могли стати основою реєстру: ТСД **РФС ПСРП РУСУС РУСТПГ РУСК РУСФХ СМУ РУСПМ СТТ РУСВТ РУСТПЕ РУСТТ СПТ РУСДМ СБТ РУСІ (РУС) СУР СГ [РУСГ] [РУСН]** (див. таблицю). Лексеми подаємо у сучасній графіці; індекси словників — у хронологічному порядку; у дужках після індекса словника вказуємо особливості розміщення у словникових статтях; у разі, коли в оригіналі слово ненаголошене і не трапляється в інших словниках, наголос не ставимо; напівжирним шрифтом виокремлюємо базові словники, згадані у передмові до I т. РУСа; у ламаних дужках — лексеми з РУСГ 1969 р. та РУСН 2013 р. та індекс цих словників; у круглих дужках — РУС, коли реєстрове слово трапляється у тексті I–III томів.

Укладений реєстр містить 142 слова. Із ТСД — 48; 16 із них не виявлено в жодному із залучених словників, решта слів більше чи менше репрезентовані в лексикографічній продукції того часу, а одне — *равнодушиничать* — перескочило від В.І. Даля аж до академічного тритомника РУСГ (1969 р.) без жодного посередника. Праці, реєстр яких «ураховано цілком» (але, напевно, усе-таки критично) репрезентовані так: **РФС** — 58; **ПСРП** — 37; **РУСУС** — 27 одиниць. Хоча б в одному з цих словників трапляється 70 слів. [РУСГ] має в реєстрі 43 слова, 11 з яких (переважно терміни) досі не траплялося в реєстрах РУСів к. XIX — поч. XX ст.

Отже, ймовірно, в реєстрі РУСа були насамперед ті лексеми, що становлять реєстри **РФС**, **ПСРП**, **РУСУС** та тогочасних РУСів (їх наведено прямим шрифтом). З огляду на зауваження авторів у післямові до II тому РУСа про «критичне використання, як головних джерел, для реєстру російських слів і в їх семантичному та фразеологічному розробленні словників Даля і російського академічного» [7: Післяслово до 2, 3 випусків II тому], лексеми тільки з ТСД у пропонованому списку позначено *курсивом* як такі, що маловірогідно ввійшли б до словника. Зважаючи на максимальне скорочування в доборі реєстрових одиниць тих «специфічних дворянсько-поміщицьких і церковницьких елементів російської мови, що були властиві їй за капіталістичної суспільно-економічної формації, а за доби пролетарської революції вийшли чи виходять з ужитку в живій розмові і літературній творчості» [7: Післяслово до 2, 3 випусків II тому], такі слова, як *равноангелен* ТСД, *равноапостольный* ТСД **РФС ПСРП**, *равноапостольский* ТСД **ПСРП** навряд чи потрапили б до IV тому.

Слова, що вперше з'явилися у [РУСГ] — це насамперед похідні від раніше зафіксованих одиниць: *[равносільно]*, *[равнозначно]*, і переважно терміни: *[равнобедренник]*, *[равноугольник]*, *[равноускоренный]* [РУСГ].

Таблиця 1. Зведений реєстр складних слів із компонентом равно-

<i>равноангелен</i>	ТСД
равноапóстольный	ТСД РФС ПСРП (разом з равноапóстольский) СМУ [РУСН]
равноапóстольский	ТСД ПСРП (при равноапóстольный)
[равнобóдренник]	[РУСГ] [РУСН]
равнобóдренность	РФС [РУСГ] [РУСН]
равнобóдренный	ТСД РФС РУСУС СМУ РУСТТ СПТ РУСІ СУР [РУСГ] [РУСН]
равнобóкий	ТСД ПСРП (разом з равнобóчный) РУСТТ
равноборóдник	РФС (бот.)
равнобóчный	РФС (при равнобóкий) ПСРП РУСУС СМУ СПТ (разом з равносторонний) РУСІ [РУСГ] [РУСН]
равнобрáтственный	РФС
равновеликий	РУСТТ [РУСГ] [РУСН]
равновеликость	СПТ (при равенство і окр.)
[равновероятностный]	[РУСН]
[равновероятный]	[РУСН]
<i>равновес</i>	ТСД
равновéсие	ТСД РФС ПСРП РУСУС РУСТПГ РУСК РУСФХ СМУ РУСПМ СТТ РУСВТ РУСТПЕ РУСТТ СПТ СБТ РУСІ (РУС) СУР СГ [РУСГ] [РУСН]
равновéсно	РФС ПСРП СМУ РУСІ
равновéсный	ТСД РФС ПСРП РУСУС СМУ РУСДМ РУСІ СГ СУР [РУСГ] [РУСН]
[равновесóмый]	[РУСН]
[равновесящий]	[РУСН]
<i>равновечный</i>	ТСД
<i>равновидность</i>	ТСД
<i>равновидный</i>	ТСД
равновозможность	СПТ
равновозможный	РУСТТ СПТ
[равновозрастнóй]	[РУСН]
<i>равновозрастный</i>	ТСД
равновременно	СМУ
равновре́менность	РФС ПСРП РУСТТ СПТ
равновре́менный	ТСД РФС ПСРП СМУ РУСТТ СПТ (РУС)
[равновы́годно]	[РУСН]
[равновы́годность]	[РУСН]
[равновы́годный]	[РУСН]
<i>равноглазый</i>	ТСД
<i>равногодка</i>	ТСД
равногóранный	РФС
равногóубник	РФС
[равнодейственный]	[РУСН]
равнодействие	РУСПМ
равнодействующий (i)	ТСД РФС РУСУС РУСФХ СМУ РУСПМ РУСТПЕ РУСТТ
равнодействующая)	СПТ РУСДМ РУСІ [РУСГ] [РУСН]
равноделящая плоскость	СПТ
равнодéнник	ТСД ПСРП (при равнодéнственник) РУСУС СМУ РУСІ
равнодéнственник	ТСД РФС ПСРП (разом з равнодéнник) РУСУС
равнодéнственный	ТСД РФС ПСРП СМУ СПТ [РУСГ] [РУСН]
равнодéнствие	ТСД РФС ПСРП РУСУС РУСТПГ РУСК РУСФХ СМУ РУСПМ СПТ РУСІ (РУС) [РУСГ] [РУСН]
<i>равнодутествовать</i>	ТСД

равноду́шие	ТСД РФС ПСРП РУСУС РУСК СМУ РУСПМ РУСІ (РУС) <i>СГ СУР</i> [РУСГ] [РУСН]
равноду́шничают	ТСД [РУСГ] [РУСН]
равноду́шно	РФС ПСРП РУСУС СМУ РУСПМ РУСІ (РУС) <i>СГ СУР</i> [РУСГ] [РУСН]
равноду́шный	ТСД РФС ПСРП РУСУС СМУ РУСПМ РУСІ (РУС) <i>СГ СУР</i> [РУСГ] [РУСН]
<i>равножелательный</i>	ТСД
равнознача́щий	РФС ПСРП РУСУС СМУ РУСПМ СПТ (уш) РУСДМ (уш) РУСІ [РУСГ] [РУСН] (<i>разом з равнозначимый</i>) [РУСГ] [РУСН] (<i>при равнозначащий</i>)
[равнознача́мый]	РФС
равнозначительность	РФС [РУСН]
равнозначительный	[РУСГ] [РУСН]
[равнознача́но]	РУСТПЕ РУСТТ [РУСГ] [РУСН]
равнознача́ность	РУСТПЕ РУСТТ СПТ [РУСГ] [РУСН]
равнознача́ный	ТСД
<i>равнозоркий</i>	ТСД РУСУС [РУСН]
равноимённый	СПТ
равнокрайний	РФС [РУСН] (<i>мн.</i>)
равнокры́лый	РФС
равнолепестной	ТСД ПСРП (<i>разом з равнолётность</i>)
равнолётие	ТСД
<i>равнолетки</i>	ТСД ПСРП РФС РУСУС
равнолётный (равнолётный)	ТСД ПСРП (<i>при равнолётие</i>)
равнолётность	РФС
равнолиственный	СТТ (у скл.: равномерно-нагруженный вал, равномерно-переменное движение, равномерно-ускоренное движение)
равномерно-...	РФС ПСРП РУСУС СМУ СПТ РУСІ [РУСГ] [РУСН]
равноме́рно	СПТ
равномерно-замедленный	РУСТПЕ
равномерно-намагниченный	
равномерно-переменный	СПТ
равномерно-ускоренный	СПТ
равноме́рность	РФС ПСРП РУСУС РУСПМ СПТ РУСВТ РУСТПЕ РУСТТ РУСІ [РУСГ] [РУСН]
равноме́рный	ТСД РФС ПСРП РУСУС РУСК СМУ РУСПМ СТТ РУСВТ РУСТПЕ РУСТТ СПТ РУСДМ СБТ РУСІ (РУС)
равномо́щие	РФС (<i>разом з равномо́щность, равноси́лие</i>)
равномо́щность	РФС (<i>при равномо́щие</i>)
равномо́щный	ТСД РФС
[равнонапряжённый]	[РУСН]
равноно́гие	СПТ [РУСН]
равноно́гий	РФС СПТ СБТ [РУСН]
<i>равнонощие</i>	ТСД
равнообра́зие	ТСД ПСРП РУСУС СМУ
равнообра́зно	ПСРП СМУ
равнообра́зность	ПСРП
равнообра́зный	ТСД ПСРП РУСУС СМУ
равноо́сный	РФС СПТ
равнооста́точность	РФС
равноотстоя́щий	РФС ПСРП РУСУС СМУ РУСТПЕ РУСІ <i>СУР</i>
равнопереме́нный	РФС [РУСГ] [РУСН]
равноплéчий	СТТ РУСТТ СПТ [РУСГ] [РУСН]

равноплёчность	РУСТТ
равноплóдник	РФС
равнопотенциальность	РУСТПЕ
равнопотенциальный	РУСТПЕ (разом з еквипотенциальный)
равноправие	РУСПМ РУСДМ РУСІ (РУС) [РУСГ] [РУСН] (разом з равноправность)
[равноправно]	[РУСГ] [РУСН]
равноправность	ТСД РФС РУСПМ РУСДМ РУСІ (РУС) [РУСГ] [РУСН]
равноправный	(при равноправие) ТСД РФС ПСРП РУСУС СМУ РУСІ РУСПМ РУСДМ СГ СУР [РУСГ] [РУСН]
<i>равнопрестольность</i>	ТСД
[равнопромежуточный]	[РУСН]
[равнопроцентный]	[РУСН]
[равнопрочность]	[РУСГ] [РУСН]
[равнопрочный]	[РУСГ] [РУСН]
равнопыльниковый	РФС
равнорасширенный	РФС
[равнорасположенный]	[РУСН]
[равнораспределение]	[РУСН]
[равнораспределённый]	[РУСН]
равноресничные	СПТ [РУСН]
[равноресничный]	СБТ [РУСН]
равносекционный	РУСТПЕ
[равносигнальный]	[РУСН]
равносилie	РФС (при равноо́мощие) ПСРП
<i>равносилки</i>	ТСД
[равносильно]	[РУСГ]
равносильность	РФС РУСТПЕ [РУСН]
равносильный	ТСД РФС ПСРП РУСУС РУСК СМУ РУСПМ РУСТПЕ РУСТТ СПТ РУСДМ РУСІ СГ СУР [РУСГ] [РУСН]
[равнослóжность]	[РУСН]
[равнослóжный]	[РУСГ] [РУСН]
[равносоставленный]	[РУСН]
равноспоровые	СПТ СБТ
равностворчатый	РФС
<i>равнóстенный</i>	ТСД
[равнóстепённый]	[РУСГ] [РУСН]
равнóсторонний	ТСД РФС ПСРП РУСУС СМУ РУСТТ СПТ (при равно- бочный <i>і</i> окр.) РУСІ СУР (РУС) [РУСГ] [РУСН]
равнóсторонность	РУСТТ
равнóстоящий	ТСД РФС ПСРП (о́ю) СМУ (тс) РУСІ (тс)
равнóтяжка	РФС
[равнóу́гóльный]	[РУСГ] [РУСН]
равнóу́гóльность	РФС ПСРП РУСТТ
равнóу́гóльный	ТСД РФС ПСРП РУСУС СМУ РУСТТ СПТ РУСІ СУР [РУСГ] [РУСН]
равнóудалённый	СПТ (разом з равноотстоящий) [РУСГ] [РУСН]
[равнóу́скóренный]	[РУСГ] [РУСН]
равнóцённо	РФС ПСРП РУСУС [РУСГ] [РУСН]
равнóцённость	ТСД РФС ПСРП РУСУС СМУ РУСПМ РУСТТ РУСІ [РУСГ] [РУСН]
равнóцённый	ТСД РФС ПСРП РУСУС СМУ РУСПМ РУСТТ РУСДМ РУСІ СУР [РУСГ] [РУСН]
равнóчáстие	РФС
равнóчáстный	ТСД РФС
равнóчíсленный	РФС [РУСН]
равнóчлéнный	РФС [РУСГ] [РУСН]

Деякі лексеми [РУСГ] переймає прямо з РФС: *равноперемённый, равночлённый*. З огляду на настанову про «широке критичне використання термінологічних словників, надто російсько-українських, що з'явилися в УСРР і Західній Україні за останні дванадцять років» [7: Післяслово до 2, 3 випусків II тому], РУС, певно, ввібрав одиниці із РУСТТ, РУСПМ, РУСДМ тощо, також міг охопити й деякі лексеми, що пізніше ввійшли до [РУСГ], хоча це припущення потребує перевірки на матеріалі великої джерельної бази.

Водночас автори РУСа наголошують на недостатній опрацьованості й усталеності певних галузевих терміносистем, як-от ботанічної. Тому одиниці, освоєні словниками природничої та біологічної термінології, що своїм виходом у 1928 та 1931 рр. суттєво виправили розхитаність у цій галузі, могли ввійти до РУСа як уже кодифіковані: *равноресничные, равноспоровые, равноногие* СПТ СБТ. А от такі терміни із РФС, як *равнобратственный (бот.), равнолепестной (бот.), равнотяжка (зоол.), равностворчатый (зоол.), равнопыльниковый (бот.), равноплодник (бот.)* та ін. лишились неопрацьованими як галузевими, так і загальномовними перекладними українськими словниками того часу, а отже, ймовірність їхнього потрапляння до РУСа менша.

Відзначаємо слова, уходження яких до реєстру зафіксовано посиленням на них ремаркою «см.» у самому тексті РУСа: *равнодёнствие, равномерный*, й одиниці, що задокументовано в РУСі в статтях як тлумачення відтінків значень: *равновесие, равнодушный, равнодушно, равносторонний*.

Створений за відсиленнями реєстр слів, що автори планували ввести до IV тому (це близько 1100 одиниць), корисно буде перевірити за тими самими словниками к. XIX — поч. XX ст. для виявлення слів, що не ввійшли до жодної праці, з'ясування тенденцій у доборі лексем на тлі словників, для порівняння відсилень у словниках та створенні орієнтовних словникових перекладних статей: *радовать, разбегаться, ранний, сплётник, способствовать, сравнять, стараться, сыпать, темнота, топтать, угнетение, угрюмый, удобный, украшать, уничтожат, уха-жёр, фыркать, хижина, хлопать, холм, царствовать, цвести, чрезмерный, шагать, щёбен, экипаж, юг, являют* та ін. [4].

Ще одним із найближчих завдань може бути добирання до вже укладеного російського фрагмента реєстру українських відповідників за матеріалами залучених російсько-українських словників із наступним систематизуванням виявлених у РУСі українських лексем-відповідників, напр., слово *равнодушно* словники перекладають як *байдуже* РУСПМ РУСУС, *байдужно* РУСПМ РУСУС СГ, *байдуже* СМУ СУР РУСУС, *обонятно* СМУ РУСПМ, *байдужливо* РУСУС, *недбало* РУСУС. Пошук цих слів у РУСі дає такі результати: *байдуже, байдужно, обо(н)ятно* у статтях *Небрежно, нрч. — 1) недбало, недбайливо; (невнимательно) неуважно; (равнодушно) байдуже, байдужно; (пренебрежительно) зневажливо. Привіталася байдужно й недбайливо (Н.-Лев.); Невозмутимо, нрч. —*

1) незворушно, без (найменшого) зворушення, (спокійно) спокійно, супокійно, лагідно, (беззаботно) безжурно, безтурботно, (равнодушно) байдуже, байдужно, а також у статтях **Апатично, Безразлично, Безучастный, Безразлично, Индифферентно**, тому, вірогідно, ці самі лексеми були б уведені до статті **Равнодушно**. Це питання потребує глибоких мовознавчих досліджень, зокрема лексикографічних, із активним залученням автоматизованих методів опрацювання інформації для виявлення й окреслення тенденцій у розвитку як мови, так і лексикографії, становлення й кодифікування мовної норми у словниках.

Немовби передрікаючи сумну розв'язку епохальної праці, безупинне наближення до закономірного в умовах тоталітарного режиму фіналу, новий колектив РУСа, який завершував 2 і 3 випуски II тому (а вони вийшли вже після III тому), сформулював корективи «у дусі часу». Ці корективи нависли над РУСом дамокловим мечем уже на етапі підготовки IV тому: зменшити кількість звернень до «української дореволюційної минувшини», до «цитат релігійного змісту», «оздоровити академічний словник, не допуститися в цій його частині шкідливих буржуазних і націоналістичних тенденцій попередніх випусків, зробити з його корисне знаряддя для будівництва української пролетарської культури», хоча редакційна колегія й «дала місце в Словнику і цікавішим діалектизмам та провінціалізмам, намагаючися, проте, систематично відзначати їх локальний характер» [7: Післяслово до 2, 3 випусків II тому].

Так почався рух до нівелювання самотності й сили українського слова, відмінностей між «братніми мовами», а отже, до знищення IV тому, який, напевно, так і не задовольнив вимоги прокрустового ложа нового часу, де все «застаріле в цій спадщині» було сприймане «чи то як зайвий баласт, чи то як ворожий, явно шкідливий для розвитку та нормування літературної мови українського пролетаріату чинник» [7: Післяслово до 2, 3 випусків II тому].

Для більш-менш спокійного процесу укладання словника (на який не впливали б так суттєво ідеологічні чинники) принципи формування реєстру, перекладної частини, залучення джерельної бази були б так само більш-менш сталими з урахуванням саморозвитку авторського колективу відповідно до природних наукових та мовних змін, конструктивної внутрішньої та зовнішньої критики. А тому отриманий зведений реєстр можна було б порівняти з так само укладеним фрагментом і матеріалами I–III томів РУСа (напр., зі списком складних слів з компонентом *одно-*, *много-* тощо) для виявлення закономірностей і прогнозування змісту втраченого реєстру, зокрема й кількісного його складу (з урахуванням розвитку концепції та джерельної бази словника на тлі соціально-історичних змін).

Але Народний комісаріат освіти оголосив «непримиренну боротьбу методологічним збоченням» [5] в українській лексикографії. Як ми переконалися, засади створення словника зазнали суттєвих змін, актуалізувалася настанова вводити до реєстру російських слів якнайбільше

лексичних новотворів, абревіатур — певно, таких, як *Рабкрін*, *рабочо́м*, *рабочо́мец*, *рабселько́р*, *рабфа́к*, *рабфа́ковец*, *рабфа́ковка* та ін. [РУСГ], із яких лише *рабфа́к* ввійшло до реєстру одного словника поч. ХХ ст. — до РУСІ, а *Рабкрин* виявляємо в РУСі у словниковій статті *Инспекция* — *інспекція* (-ції). *Рабоче-крестьянская -ция* (сокр. *РКИ*, *Рабкрин*) *Робітничеселянська інспекція* (сокр. *РСІ*, *Робселін*). Отже, і *рабфа́к*, і *Рабкрін*, і *РКИ* — потенційні одиниці IV тому РУС. Виявити такі й інші потенційні одиниці можна було б за дослідженням корпусу тогочасних текстів із урахуванням наявної та долученої б у майбутньому джерельної бази РУСа, яка була б спрямована на «обмеження цитат з дореволюційного письменства на користь ширше запровадженої в Словнику цитації з української радянської преси і пролетарських та попутницьких письменників УСРР» [7: Післяслово до 2, 3 випусків II тому], а також за реєстрами пізніших словників, до прикладу, таких, як «Словарь русского языка» С.І. Ожегова (1949 р.), що фіксує *рабочо́м*, *рабочо́мовский*, *рабфа́к*, *рабфа́ковец*, *рабфа́ковка*.

Віртуальний образ IV тому РУСа має два варіанти. Перший — бажаний, створений за настановами початкових томів, прийнятний для його авторів і цінний для нас, сучасних користувачів і дослідників, як джерело фіксації неймовірного багатства української мови. Другий — ідеологічно виважений, постає на «єдино-правильних діалектично-матеріалістичних методах», який відбивав «масово-поширені мовні прикмети сучасної укр. мови на території УСРР в усіх її виявах (мова пролетарських і революційних письменників, мова політичних вождів, преси, наукової літератури, жива розмовна мова міського й сільського пролетаріату, як також критично використовувана мовна спадщина)», позбавлений «надемівських» рис [5]. З того, що останній том усе-таки було знищено, можна зробити висновок — це був переважно перший варіант.

1. Багалій О. Микола Левченко. Зламана доля [Ел. ресурс] / Режим доступу: <http://khp.org.ua/ru/index.php?id=1406794685>.
2. Дубичинский В.В. Лексикография русского языка: учеб. пособие / Дубичинский В.В. — М. : Наука: Флинта, 2008. — 432 с.
3. Карпіловська Є. Українська наукова мова в академічному «Російсько-українському словникові» за редакцією А. Кримського та С. Єфремова / Є. Карпіловська, О. Кочерга, Є. Мейнарович [Ел. ресурс] // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» — 2008. — № 620. — С. 110–115. № 620/ Режим доступу: http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Wisnyk620/TK_wisnyk620_karpilovs'ka.htm
4. Поздрань Ю. В. У пошуках утраченого тому «Російсько-українського словника» за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія : Філологічна : зб. наук. пр. / Нац. ун-т «Острозька академія». — Острог: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2015. — Вип. 55.
5. Резолюція Комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті на доповідь тов. Хвилі «Націоналістична небезпека на мовному фронті й боротьба проти неї» (26 квітня 1933 р.) (Цит. за: Віктор Кубайчук «Хронологія мовних подій в Україні (зовнішня історія української мови)». — Київ: «К.І.С.», 2004).
6. Російсько-український словник. т. 1 (А–Ж). За ред. А. Кримського. — К: Червоний шлях, 1924.

7. Російсько-український словник. т. 2. За ред. А. Кримського. вип. 1 (З–К). — К.: ДВУ, 1929; вип. 2 (Л–Намыкивать) — К.: УРЕ, 1932; вип. 3. (Намыл–Нять), — К.: УРЕ, 1933.
8. Російсько-український словник. т. 3. За ред. С. Єфремова. вип. 1. (О–Поле) — К.: ДВУ, 1927; вип. 2 (Поле–Пячение) — К.: ДВУ, 1928.
9. *Шерех Юрій* (Шевельов Ю.В.). Так нас навчали правильних проізношень [Ел. ресурс] / Поза книжками і з книжок // Упор. Р. Корогодський. — К., Вид-во “Час”, 1998 (08.1986). — 456 с. / Режим доступу: <http://r2u.org.ua/node/111>

СЛОВНИКИ

- ПСРП** Полный словарь русского и польского языка / Сост. П.П. Дубровскимъ. — Варшава: Изд. книгопродавца Фердинанда Гёзика, 1907. — 836 с. + IX.
- РУС** Російсько-український словник. За ред. А. Кримського та С. Єфремова. — К.: Держ. вид-во України — УАН, 1924–1933. — Т.1–3. Електронна версія: (підготував О. Телемко). — К.: К.І.С., 2007 [Ел. ресурс] / Режим доступу: <http://www.r2u.org.ua>.
- РУСВТ** Російсько-український словник військової термінології 1928 р. (С. та О. Якубські) [Ел. ресурс] / Режим доступу: <http://www.r2u.org.ua>.
- РУСГ** Російсько-український словник: В 6 т. / Редактори тому: С.І. Головащук, Л.А. Коробчинська, М.М. Пилинський. — К.: Наук. думка, 1969. — Т. 6. — 727 с.
- РУСДМ** Російсько-український словник ділової мови 1930 р. (М. Дорошенко, М. Станиславський, В. Страшкевич) [Ел. ресурс] / Режим доступу: <http://www.r2u.org.ua>.
- РУСИ** Російсько-український словник 1930 р. (О. Ізюмов) [Ел. ресурс] / Режим доступу: <http://www.r2u.org.ua>.
- РУСК** Російсько-український словник / Укл. М. Канівець. — К.: Друкарня Експедиції Заготовок Державних Паперів, 1918. — 63 с.
- РУСН** Російсько-український словник. У 4-х томах. Том 3. П–Р (Серія "Академічні словники") / Гнатюк І.С., Головащук С.І., Жайворонок В.В. та ін. — Т. 3. — К.: Знання, 2013. — X, 933 с. — (Академічні словники).
- РУСПМ** Російсько-український словник правничої мови 1926р. (В.І. Войткевич-Павлович, Г. Д. Вовкушівський та інші) [Ел. ресурс] / Режим доступу: <http://www.r2u.org.ua>.
- РУСТТ** Російсько-український словник технічної термінології 1928р. (І. Шелудько, Т. Садовський) [Ел. ресурс] / Режим доступу: <http://www.r2u.org.ua>.
- РУСТПГ** Російсько-український словничок термінів природознавства і географії / Зладив К. Дубняк. — Вид. 3-тє, доповн. — Кобеляк., 1917. — 40 с.
- РУСТПЕ** Словник технічної термінології електротехніка (проект): Матеріали до української термінології та номенклатури. / Укл. І. Шелудько. — Т.ХІІ. — Х.: Державне видавництво України, 1928. — 248 с.
- РУСУС** Словарь російсько-український 1893–1898рр. (М. Уманець, А. Спілка.) [Ел. ресурс] / Режим доступу: <http://www.r2u.org.ua>.
- РУСФХ** М. Вікул. Російсько-український словник термінів фізики і хімії. — Гадяч, 1918. — 41 с.
- РФС** Полній русско-французській словарь / Сост. Н.П. Макаровымъ. Изд. 12-е, пересм. и доп. — С.-Петербургъ: Изд. Н.П. Макарова, 1911. — 1109 с.
- СБТ** Словник біологічної термінології / Укл. С. Паночіні // Серія практичних словників. — Вип. ІV. — Х.: Радянська школа, 1931. — 89 с.
- СГ** Словарь української мови: В 4-х т. За ред. Б.Грінченка [Ел. ресурс] — К., 1907 — 1909 / Режим доступу: <http://www.r2u.org.ua>.
- СМУ** Словник московсько-український / Укл. В. Дубровський. — К.: Рідна Мова, 1918. — 542 с.
- СПТ** Словник природничої термінології (проект): Матеріали до української термінології та номенклатури. / Укл. Х. Полонський. — Т.ХІ. — Х.: Державне видавництво України, 1928. — 262 с.

- СТТ** Словник технічної термінології (з російським покажчиком) / Укл. М. Дарморос, Л. Дарморос. — К.: Горно, 1926. — 291 с.
- СУР** Словник українсько-російський 1927 р. (А. Ніковський) [Ел. ресурс] / Режим доступу: <http://www.r2u.org.ua>.
- ТСД** Толковый словарь живаго Великорускаго языка В. И. Даля. Издание общества любителей Російской словесности, учрежденнаго при Императорском Московском Университетѣ [Ел. ресурс] — М., 1863. / Режим доступу: <http://slovardalja.net/word.php?wordid=35156>.

Статтю отримано 13.08.2015

Oksana Tyshchenko

Institute of Ukrainian language of National Academy of Science of Ukraine, Kyiv

LEXICOGRAPHIC CONTEXT OF FOURTH VOLUME
OF RUSSIAN-UKRAINIAN DICTIONARY ED. A. KRYMSKY AND S. EFREMOV:
ATTEMPTS RECONSTRUCTION INDEX

The article by the method of the consolidated index an attempt to recreate a fragment of material which could form the basis of the Russian of the 4th volume of the Russian-Ukrainian dictionary, ed. A. Krymsky and S. Efremov (RUD): were analyzed by external factors — indexes by significantly and perhaps attracted lexicographical sources; internal — the principles formulated in the author's team of dictionary.

To create a material that can enter into the index of the RUD, we attracted external reserve — lexicographical prerequisites, instruction and ideological context. To form the index that could form the basis of the Russian index RUD (4th volume) consider necessary: a) enter the index from dictionary by Makarov, dictionary by Dubrovsky, dictionary by Umanets and Union, because they were "fully used"; b) to form the "background" index materials by the dictionary Dahl, who "systematically taken into account"; c) enter into the index of unit of Russian-Ukrainian and some Russian-Ukrainian dictionaries XIX—XX century to identify popular at the time of words; d) to consider a number of words on the "Р"- "Я", that were in the 1-3th volumes with marker "см." and "срв.". These markers clearly confirm the presence of a certain word in the index 4th volume.

Virtual model of the 4th volume of the RUD has two options. The first — it is desirable, founded on the principles of 1-3 volumes, is acceptable to the authors and valuable for modern users and researchers (as a source of incredible wealth of the Ukrainian). The second option — ideologically balanced, built on the "correct dialectical materialist method" which reflects the language of proletarian revolutionary writers, language of political leaders, media, deprived of "hostile" features. The last volume was destroyed. That way we can conclude that it was mainly the first option.

Key words: Russian-Ukrainian dictionary, consolidated index, probable index, lost volume, attempts reconstruction.